

Bieńkowski, Tadeusz

"Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX w.", pod red. Ireny Stasiewicz-Jasiukowej,
Warszawa-Kraków 1993 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 38/3, 164-168

1993

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

duszy i ducha, powrotem do ciała matki. Bo ziemski i naturalny człowiek od Ziemi pochodzi, Ziemia jest więc jego matką, do niej musi on powrócić i w niej stracić swoje ziemskie i naturalne ciało. W dniu Sądu Ostatecznego urodzi się po raz wtóry w nowym niebieskim i rozjaśnionym ciele.

Jak widać z powyższego omówienia, celem wznowionego w 1991 r., dokonanego 50 lat wcześniej przez dr J. Jacobi wyboru fragmentów dzieł Paracelsusa było pokazanie tego lekarza i filozofa pod określonym kątem widzenia. Dr Jacobi nie miała zamiaru przedstawić czytelnikowi pełnej jego sylwetki, co zresztą wobec tak złożonej osobowości jest niezmiernie trudne. Czytelnika razić może jednak to, że aby zorientować się z jakiego dzieła Paracelsusa zaczerpnięty został dany fragment, w jakim okresie jego życia został on napisany, nieodzowne jest posłużenie się pełnym wydaniem Sudhoffa Mathiensa, trudno dostępnym w Polsce. Zestawienie tematyczne fragmentów różnorodnych dzieł daje jednak obraz tych wybranych przez Autorkę aspektów rozumowania Paracelsusa. Postać ta jest przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, czego dowodem są działające w Niemczech i w Szwajcarii specjalne stowarzyszenia naukowe.

Roman Mierzecki
(Warszawa)

Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX w. pod redakcją naukową Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Zakład Historii Nauk Społecznych IHNOiT PAN, Polska Prowincja Pijarów, Warszawa-Kraków 1993, ss. 651, ilustr.

Mamy trzecią księgę pijarską. Wprawdzie tylko umownie można uznać za „księgę” tom 15 (1962) rocznika „Nasza Przeszłość”, ale już publikacja *Pijarzy w kulturze dawnej Polski, ludzie i zagadnienia. Praca zbiorowa*, Kraków 1982 ss. 310, miała wszystkie cechy okolicznościowej księgi. Trzecią z kolei przychodzi teraz omówić. Każda z nich ukazuje szerszy i zarazem dokładniejszy obraz działalności pijarów w Polsce, przybliży ich dokonania i zasługi.

Księgę drugą od trzeciej dzieli dziesięć lat. Dzieli też odmiennosc koncepcji redakcyjnej i organizacyjnej oraz ujęć problemowych. Księgi te mają jednak pewne wyraźne powiązania i wzajemne odniesienia. Dlatego omówienie najnowszej księgi pijarskiej pragnę rozpocząć od krótkie-

go przypomnienia jej poprzedniczki. Wspólne dla obu ksiąg jest ogólne przesłanie, krąg poruszanej problematyki (wkład pijarów polskich do nauki, edukacji, życia publicznego, religijności). Łączy obie księgi niejako osoba ks. Jana Buby. Ks. Buba był organizatorem księgi z 1982 r. i autorem aż 15 artykułów. Księga ogłoszona w 1993 r. jest poświęcona pamięci ks. Jana Buby zmarłego w 1984 r. wybitnego badacza wkładu polskich pijarów do nauki i kultury. Cztery szczegółowe zagadnienia analizowane w księdze z 1982 r. (Instytut Głuchoniemych ks. J. Falkowskiego, działalność O. Kopczyńskiego, H. Osińskiego oraz zagadnienie stosunku pijarów do spraw gospodarczych) podjęte zostały również w księdze z 1993 r. Niestety tylko jeden autor (Gerard Brumirski) zamieścił swe wypowiedzi w obu księgach.

Księga tu omawiana jest najbardziej okazała zewnętrznie i najbardziej bogata problemowo, najbardziej dojrzała warsztatowo i metodologicznie. W swoim trzonie jest pokłosiem sesji naukowej, która odbyła się w Warszawie w dn. 20-21 listopada 1992 r. z okazji 350-lecia działalności Zakonu Pijarów w Polsce. Publikacja objęła jednak wiele artykułów, które jako referaty nie były wygłoszone na sesji. Zważywszy, że księga ukazała się drukiem w czerwcu 1993 r. z pełnym wyposażeniem uzupełniającym tj. streszczeniami artykułów w jęz. francuskim, ilustracjami, indeksem osób i osobną Bibliografią publikacji o działalności pijarów w Polsce, trzeba podkreślić szczególną szybkość produkcji wydawniczej.

Charakter formalny księgi określiła jej geneza: jako rezultat jubileuszowej sesji naukowej musiała zgromadzić obraz zainteresowań i badań uczestników sesji i zaprezentować osiągnięcia trzech pokoleń badaczy — od wytrawnych znawców przedmiotu i epoki do niemal debutantów naukowych. W takich warunkach tematyka tomu zbiorowego jest zawsze bardzo zróżnicowana i mieści się w granicach od wyczerpującego źródłowego studium do komunikatu sygnalizującego zagadnienie. Każda bowiem sesja naukowa niezależnie od jej tytułowego i wiodącego zagadnienia, które usiłuje skupiać i ogniskować dążenia uczestników, jest również wyrazem specjalizacji i możliwości tych uczestników.

W tomie uczestniczyło łącznie 35 autorów, a niektórzy z nich zamieścili po dwie i więcej wypowiedzi (np. R. Mączyński, J. Świeboda, Z. Wójcik). Układ jest tematyczny. Część I *Nauka i kultura. Teoria i praktyka* z podziałem na nauki humanistyczne, historyczne, polityczne, prawne, ekonomiczne, nauki przyrodnicze i medycynę, nauki matematyczno-fizyczne, techniczne, architekturę, muzykę. Część II *Nauczanie i wychowanie, teoria i praktyka*. Istotnymi częściami tomu są *Wprowadzenie* (tu wypo-

wiedzi ks. Jana Taffa, Ireny Stasiewicz-Jasiukowej i ks. Gerarda Brumirskiego) oraz *Aneksy*, w których wydrukowano *in extenso* program sesji, zamieszczono *Wykaz biogramów pijarów* oraz *Bibliografię*. Podziały zawsze są potrzebne dla uporządkowania „materii przedmiotu”, ale w tym wypadku zakresy rozgraniczeń przenikały się wzajemnie i część I miała w bardzo wielu wypadkach odniesienie w części II. Inaczej być nie mogło skoro cała prawie działalność pijarów była nauczaniem i wychowywaniem.

Nie ma potrzeby streszczania poszczególnych artykułów, gdy każdy zainteresowany problematyką księgi sam po nią skwapliwie sięgnie. Można natomiast przedstawić kilka refleksji wynikłych z uważnej lektury tomu.

Generalną — jak się zdaje — tendencją widoczną w księdze było pogłębianie i rozszerzanie znajomości i interpretacji faktów wcześniej już źródłowo zasygnalizowanych. Poza tę tendencję wychodzi kilka prac. Z nich należy wymienić nowatorski i źródłowy artykuł *Pijarskie zakłady kształcenia nauczycieli w dawnej Polsce — profesoria*. Autorem jest ks. Adam Pitala Sch.P. Artykuł Kaliny Bartnickiej *Pijarskie podręczniki dobrego wychowania w XVIII w.* zwrócił uwagę na nie badany dotąd dział piśmiennictwa. Zbigniew Wójcik omówił unikatowy druczek aktu prawnego z 1818 r. dotyczącego szkół pijarskich i podpisany przez Stanisława Staszica. Ten ciekawy druk był dotąd pomijany przez badaczy.

Wymieniając przykładowo te trzy artykuły nie chcę twierdzić, że pozostałe prace nie zawierają nowych myśli i sugestii. Każdy kto weźmie ten tom do ręki z pewnością będzie zadziwiony mnogością czy wręcz bogactwem nowych ustaleń i propozycji interpretacyjnych.

Czy to znaczy, że księga zamyka sformułowaną w jej tytule problematykę? Uważam, że nie. Nawet przy wszystkich swych zaletach stanowi tylko kolejne, oczywiście bardzo znaczne, przybliżenie wielu zagadnień i co najważniejsze, „otwarcie na przyszłość” dalszych badań. Wynika to z pewnego oczywistego faktu.

Pierwsze stulecie działalności pijarów w Polsce jest mało, można powiedzieć marginesowo tylko omówione w księdze. Wyłącznie do tego okresu (to jest do 1742 r.) odnoszą się tylko dwa artykuły: Jacka Taraszkiewicza *Nauczanie historii i geografii w kolegiach pijarskich w Polsce do 1740 r.* (s. 469-474) i Ryszarda Mączyńskiego *Kto zaprojektował warszawski kościół pijarów?* (s. 319-335). Kilku innych autorów (J.Świeboda, T.M.Nowak, A.Pitala, K.Puchowski, A.Mojszewski, M.Kinowska) w swych artykułach do wieku XVII i początku XVIII nawiązało tylko marginesowo.

Skierowanie zainteresowań badawczych na drugą połowę XVIII wieku, tak widoczne w księdze, spowodowane jest być może naszą tradycją naukową głoszącą, że pijarzy godni są uwagi dopiero od czasów Konarskiego. Wymowny dowód rzeczywistej orientacji chronologicznej księgi dał Roman Stępień, który w *Próbie podsumowania* omówił zasługi pijarów dla nauki i kultury tylko w okresie Oświecenia.

Możnaby tedy sądzić, że pierwsze stulecie działalności pijarów było jałowe i nieciekawe, nie warte trudu badawczego, bądź, że nie ma zupełnie materiałów źródłowych. Tymczasem stulecie to może nie wydało wybitnych jednostek i przełomowych programów, ale przez cały czas szkoły pijarskie prowadziły intensywną i owocną działalność edukacyjną rozciągającą się na młodzież i ludzi dorosłych.

Do pierwszej obiekcji — zachwiania proporcji na rzecz drugiego stulecia — dopisać, z pełnym uzasadnieniem, można i drugą. Trudno zrozumieć dlaczego w księdze zabrakło oddzielnego źródłowego artykułu o teatrze pijarskim. Drobne wzmianki rozproszone w wypowiedziach kilku autorów tylko potęgują to pytanie. Pod tym względem księga z 1993 r. dała się zdystansować swej poprzedniczce z 1982, gdzie został zamieszczony osobny szkic o teatrze pijarskim.

Dodajmy wreszcie i trzecią obiekcję. W księdze nie ma artykułu programowego, określającego cele, kierunki i zadania na przyszłość. Uprzedzając taką wypowiedź programową — *sit venia verbo* — sądzę, że dalsza działalność badawcza i organizacyjna mogłaby zmierzać w kierunku realizacji postulatu ks. Buby, który odczuwał brak opracowania dziejów szkół pijarskich w Polsce i przedstawił zadanie podjęcia prac w tej dziedzinie (*Pijarzy w kulturze dawnej Polski...*, s. 244).

Pozostają do zasygnalizowania drobne uwagi.

Publikacje edytorsko luksusowe, do jakich zalicza się księga, mają zazwyczaj przypisy umieszczone pod tekstem głównym artykułu, a nie na jego końcu. Taki układ powiększa estetykę strony i ma wpływ na komfort lektury. Czy szybkość z jaką drukowano księgę oddziaływała na umieszczenie przypisów na końcu artykułów?

Księga miała znakomitą korektę. W tak obszernym tekście ilość zauważonych błędów literowych jest minimalna. Przykładowo można wskazać: s. 595: *Collegium Ressoviensis*, s. 227: *problemykę*, podpis pod ilustrację IV, (do artykułu J.Świebody): *Kościół w Rzeczowie*, s. 91: oes lumiéres.

Indeks osób (nie obejmujący *Aneksu*) podaje nazwiska w pełnym brzmieniu ale imiona skraca do pierwszej litery. To ograniczenie nie wynikało chyba z trudności w rozwiązywaniu inicjałów imion, skoro

autorzy artykułów z reguły podawali pełne imiona wymienionych osób.

Presja czasu i atmosfera pośpiechu, tudzież wymienione przez autorów „względy techniczne” odcisnęły swoje piętno na *Bibliografii publikacji o działalności naukowej i kulturalnej pijarów w Polsce* (s. 583-625). Autorzy (Zbigniew Wójcik przy współpracy ks. Adama Pitali Sch.P. i Pawła Komorowskiego) we *Wprowadzeniu* (datowanym w marcu 1993) zasygnalizowali szereg świadomie wprowadzonych ograniczeń uszczuplających zakres Bibliografii. Bibliografia to tylko „szkielet problemu”, ograniczono ją tylko do zagadnień sesji rocznicowej 350-lecia pijarów w Polsce, sięgnięto tylko do publikacji łatwo dostępnych w bibliotekach warszawskich, wyłączono specjalistyczne bibliografie (choć włączono specjalistyczne słowniki) i do tego w *Bibliografii* zamieszczono tylko część zebranego materiału.

Tak okrojone zestawienie bibliograficzne nie zawsze jest graficznie przedstawione w sposób właściwy. Zbity tekst haseł pijarskich zamieszczonych w *Polskim Słowniku Biograficznym* (s. 616-618) nie ułatwia znalezienia odnośnego tomu.

Ograniczenia, które autorzy *Bibliografii* narzucili sobie (i czytelnikom) odbiły się oczywiście i na *meritum* tego zestawienia. Mimo dokładnej lektury nie znalazłem ważnej pozycji: *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia tom II część 2: Programy teatru pijarskiego oraz innych zakonów i szkół katolickich*, Wrocław 1978. Jest to książka, która zawiera opisy bibliograficzne i streszczenia łącznie 219 programów przedstawień teatralnych odegranych w 13 różnych kolegiach pijarskich w latach 1671-1764 i przez to stanowi nieprzebrane źródło wiedzy o zakresie edukacji w szkołach pijarskich.

Tadeusz Bieńkowski
(Warszawa)

Stefan Zamecki: *Problemy klasyfikowania pierwiastków chemicznych w XIX wieku, Studium historyczno-metodologiczne*, Warszawa 1992, ss. 341.

Książka ta ukazała się nakładem Wydawnictwa Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, w ramach wielotomowej serii Monografie z *Dziejów Nauki i Techniki*. Jest to pierwsza w literaturze polskiej pozycja książkowa, zawierająca opis dziejów klasyfikacji pierwiastków chemicz-